

V tretjem poglavju avtorica doda zgodovinski komentar k prej prevedenim besedilom, tako nam predstavi širši zgodovinski okvir, v katerega lahko postavimo epizode, ki so prej delovale precej izolirano. Kakovost in količina komentarja je premo sorazmerna z obsegom same knjige, težko bi bilo trditi, da je pomanjkljiv, nikakor pa tudi ni izdaten. Knjiga *Roma e i Barbari* vsebuje tudi šest zemljevidov (Britanija, Porenje in Podonavje, donavki limes v poznoflavijskem obdobju, limes v zgornjem Renu, renski limes in limes v zgornjem Podonavju, trgovske poti in veliki imperiji v 1. st. po Kr.), ki se ne odlikujejo niti po kvaliteti in natančnosti, niti po postavitvi.

Pred seboj imamo knjižico, pri kateri se bralec že od samega naslova naprej sprašuje, kje se skriva bistvo. Doprinos tega drobnega dela sicer lahko najdemo v prevedenih odlomkih izvečkov iz Kasija Diona, ki gotovo imajo svojo težo, saj v celoti knjige več niso ohranjene. Ustreznost naslova pa je kljub temu sporna, saj niti približno ne nakaže smeri, v katero se bo vrtela os knjige. Celostna podoba knjige se tako ne izkaže za pretirano pozitivno. Ne sme pa se zanemariti pomena novih prevodov, posebej če vsebujejo zgodovinsko tematiko. Markomanske vojne ter stiki s Kvadi in Markomani so zanimivi tudi za nas, saj se dotikajo slovenskega ozemlja.

Julijana VIŠOČNIK

Elisabeth Walde: *Im herrlichen Glanze Roms. Die Bilderwelt der Römersteine in Österreich.* Institut für klassische und Provinzialrömische Archäologie, Universität Innsbruck 2005. 216 str., številne fotografije med besedilom.

Knjigo, ki se ukvarja s slikovnim svetom na rimskih kamnih, predvsem na rimskih nagrobnikih, je v Avstriji znanstvena javnost gotovo pogrešala že kar nekaj časa. Temu se lahko pridruži tudi slovenska stroka, saj E. Walde nikakor ne potegne umetne meje med Slovenijo in Avstrijo, ampak se rada zateče k primerom iz naše države (severovzhodni del: Celje, Ptuj, Šempeter), omenjeni del Slovenije je namreč kakor skoraj celotna Avstrija spadal k Noriku. Avtorica se torej omeji na nagrobnike, ki so lahko v obliki stele, edikule, grobnega oltarja ali medaljona s portretom. Umetnost grobne arhitekture na obravnavanem območju doživlja višek v obdobju od sredine 2. st. do sredine 3. st. po Kr.

Značilnost tega območja je noriško panonska voluta, s katero se doseže baročni učinek spomenika. Gre namreč za okrasni element, pri katerem je zgornji del profiliranega okvirja trikotno ali zaobljeno ornamentiran. Predvideva se, da ta voluta izhaja iz vzhodnega dela rimskega imperija, in se je preko Akvileje prenesla na območje Norika in Panonije.

Avtorica nekaj besed nameni pogrebni praksi in rimskemu pogledu na smrt, kar je nujno za razumevanje določenega dela slikovnega gradiva, ki ga na spomenikih srečamo. Nagrobni napisi so na eni strani špartansko kratki, na drugi najdemo pesniške - v verzni obliki, čeprav je teh občutno manj. Od Hadrijana naprej se za nagrobnike uporablja več marmorja, pa tudi sarkofagi pridobivajo na pomenu.

Imetniki grobov so težili k lastni predstavitvi na nagrobnikih, kar se kaže predvsem v portretih, s katerimi so nagrobnike pogosto popestrili. Če je bil pokojni oblečen v togo, je to gotovo simbol državljanskih pravic; če je upodobljen v tuniki, je bil verjetno del peregrinirane prebivalstva brez posebnih pravic. Moški imajo v levi roki pogosto zvitek, ki ga avtorica interpretira kot simbol moči. Kazalec in sredinec desne roke sta položena v značilno pozo na zgornji konec role. Poleg že omenjene nove razlage zvotka obstajajo še starejše, a uveljavljene. Zvitek bi tako lahko simboliziral dekret o rimskem državljanstvu, izobraženost in omiko, poklic pisarja ali drugega uradnika, poročno pogodbo, oporoko ali vojaško diplomu. Žene praviloma stojijo na moževi desnici, oblečene so v domačo nošo, v rokah pa

imajo pogosto atribute: jabolko ali granatno jabolko (simbola rodovitnosti in plodnosti) ali grozdje (simbol življenja); nikoli pa ni mogoče zaslediti zvotka (vsaj v Noriku ne). Otroci so velikokrat pomanjšane verzije svojih staršev, včasih se tudi v njihovih rokah najdejo dodatki: igrače ali živali.

Stele so razmeroma pogosta vrsta nagrobnikov v Noriku. Tiste, ki so nastale v zgodnjem obdobju, so se zgledovale po vzorih iz severne Italije. Velikokrat tako na njih najdemo portret umrlega (ali umrlih) v niši, pri tem lahko gre za družinski grob ali pa sta predstavljena samo zakonca. Na nekaterih nagrobnikih v Noriku najdemo jasen namig na čaščenje določenih božanstev. Na primer na spomeniku iz Celeje (nagrobna stela za Avrelija Sekundina in njegovo družino) je Avrelj Sekundijan predstavljen kot otrok, ki je posvečen v skrivnosti Izidinega kulta.

Prostostoječi grobni medaljoni, v katerih je v večini primerov upodobljen zakonski par, veljajo za najlepše ostanke rimske umetnosti v Avstriji. Izvor te umetniško arhitekturne forme iščemo v helenizmu, kar potrjujejo številni doprtni portreti v okvirjih iz 2. st. pred Kr. Grobne medaljone zasledimo v Makedoniji, Daciji, Meziji, Panoniji in Noriku, na osnovi česar bi lahko sklepali, da se je oblika širila po vodni poti iz Grčije.

Poleg stel večjega formata so obstajale še grobnice oziroma edikule. Ker v Avstriji ni nobena ohranjena v celoti, E. Walde sproti opozarja na grobnice v Šempetru, ki so najlepše ohranjen spomenik svoje vrste sploh. Za ponazoritev določenih detajlov jih porabi še velikokrat, predvsem pri predstavitvi mitov, do česar še pridemo. Avtorica opozori na atribute, ki predstavljajo magistratsko oblast, določene službe in funkcije. Ker je kurulski stol (*sella curulis*) jasen simbol za oblast, vladanje in čast, je upodobljen pri nosilcih najvišjih funkcij. Liktorje prepoznamo po svežnju palic in sekiri, pisarja (*scriba*) po pisalu in tablici ali zvotku.

V nadaljevanju je govora o služabnikih in služabnicah, ki so na noriškem prostoru zelo pogosta tema. Na sliki nikoli ne stojijo zraven gospodarja, so pa od njega veliko manjši, s čimer so poudarili njihov podrejeni položaj. Poznamo služabnika, ki pomaga svojemu gospodarju pri žrtvovanju. Oblečen je v kratko tuniko in opremljen s pripomočki za obred: vrč, zajemalka, brisača. Tisti, ki je gospodarju bral, mu računal in pisal, se imenuje *librarius* in ni imel istih nalog kot prej omenjeni *scriba*, saj je skrbel za privatne zadeve. Obstajali pa so še t.i. pomočniki za vojaške zadeve (spremstvo pri vojnih pohodih), pri lovu, pri žetvi (s košaro in srpom), kot sli in drugo. Služabnice so predvsem urejale svoje gospodarice, zato so prikazane z ogledalom in s škato z lepotoilnim priborom. Naletimo pa še na tiste s pahljačami ali sončniki, ki bi naj zaščitili gospodarice pred soncem in jim ohranili snežno belo polt, kar je bil lepotni ideal tistega časa.

Levji delež slikovnega gradiva na nagrobnikih pa predstavljajo slike iz mitološkega sveta, ki so imele za lastnika groba in njegovo družino globlji, simbolni pomen. Sporočila slik z mitološko vsebino so očitna; govorijo o upanju, rešitvi, o vstajenju in vrnitvi življenja. Veliko je upodobitev Dionizijevega kulta, sledijo Atis, Dioskura, Amor in Psihe, Fedra in Hipolit ter drugi.

Od leta 160 po Kr. naprej se na nagrobnih spomenikih v Noriku pojavijo motivi iz Dionizijevega kulta, ki ga prepoznamo tudi po panterjih in kentavrih, po trti in grozdju. Zelo priljubljeni so bili tudi posamezni elementi kulta: menade, satiri, eroti in vitice. Za razliko od plesočih (golih in oblečenih) menad je razmeroma redka upodobitev Dioniza in Ariadne. Menade najdemo tudi z nožem, saj so znane po tem, da v svojem divjem plesu padejo v trans in v deliriju pokončajo manjše živali. Poleg menad so orgiastično spremstvo Dioniza predstavljali še satiri, ki jih srečamo upodobljene v plesnem koraku s prekrizanimi nogami, v rokah imajo lahko košaro s sadjem, ki si jo včasih povežejo na ramena, grozdje ali nož. Satir s flavto je v Noriku redek pojav, menade z ročnimi bobni in ragljami pa srečamo precej pogosto. Tudi eroti (spremljevalci boga

Erosa) so povezani z mitom o Dionizu, najdemo jih lahko kot žalujoče genije, ki na grobu spodbujajo k tihemu razmisleku in spominu, kot genije, ki lebdijo ali plešejo in v pravljici o Amorju in Psihi. Ganljiva in morda kruta zgodba govori o ponovni združitvi ter o ljubezni, ki premaga smrt. Žalujoči eroti so alegorija bolečine, imajo značilno držo, ki to potrjuje. Noge so prekrizane, glava je povešena na ramena, ena roka je preko prsi položena na drugo ramo, pri tem se naslanja na ugaslo baklo, ki simbolizira pretrgano luč življenja.

Sledijo predstavitve slik o ugrabitvah in izginotjih (Zeus v podobi bika ugrabi Evropo, Ganimed in orel - Zevs, Ikar), katerih sporočilno vrednost lahko iščemo v upanju, da umrli uživa srečno življenje na drugi strani. Podobni so prizori, ki dovoljujejo upanje, da je smrt možno premagati. V ta sklop lahko vključimo muze, ki bi naj za praznike igrale na Olimpu; Perzeja in Andromedo, ki po njeni rešitvi živita srečno skupaj do smrti; Perzeja, ki ubije Meduzo; Herkula in Hesiono; Ifigenijo in Oresta ter rimsko volkuljo, ki dvojčka reši gotove smrti. Tem lahko pridružimo še slike, ki opisujejo vrnitev iz podzemlja in s tem govorijo o zmagi nad Hadom: Herkulo uspe pripeljati iz podzemlja Alkestido; nerazdružljiva brata Kastor in Poluks (umrljiv in neumrljiv) si ob smrti delita umrljivost in preživita en dan v Hadu, pa tudi neumrljivost, saj ju naslednji dan oba vzamejo na Olimp. Še en simbol za zmago nad smrtjo, obenem pa gre še za heroiziranje umrlih.

V antiki so radi potegnili vzporednico med smrtjo in spanjem, ki bi naj bili sestri: če se lahko zbudiš iz spanja, zakaj se torej ne bi tudi iz smrti? V ta kontekst gre pripovedka o Seleni in Endymionu (Seleno se zaljubi vanj, mu podari večni spanec, da bi ohranil zemeljsko lepoto in ga vsako noč obiskuje), speča Ariadna z značilno pozo, v kateri je desna roka položena čez glavo, in speči Eros. Naslednji sklop govori o smrti in vstajenju, torej o večnem toku življenja. Frigijska boginja Kibela prebudi Atisa, s katerim je imela otroka, v novo življenje. Večni tok in krog življenja simbolizira tudi ponazoritev letnih časov na nekem nagrobniku.

Poleg že predstavljenih pa je na nagrobnih spomenikih mogoče zaslediti še mnoge druge mite: Orfej in Evridika sta simbol na blaženo odrešitev na drugem svetu, Herkula so po vseh mukah, nadlogah in trpljenju vzeli na Olimp. Njegov kult je bil razširjen med drugim tudi zato, ker je veljal za zaščitnika popotnikov. Omenimo pa lahko še Fedro in Hipolita, Ahila, Ledo in laboda - Zevs ter lovca Aktajona. Dve poglavji v drugi polovici knjige sta posvečeni prevzemanju iz grške umetnosti oziroma grški umetnosti v Noriku sploh. Avtorica predstavi grške vzore, kako so se ti prenesli v Norik in tukaj zaživel.

Za okras so na nagrobnikih uporabljali tudi živali, med katerimi lahko pogosto zasledimo delfina, ki ponazarja smrt. Ko so predstavljeni z glavo navzdol, se potapljajo in na ta način izginjajo v neizmernih globinah (smrt). Srečamo pa tudi orla, leva, pse, medveda (s svojim zimskim spanjem je simbol življenja in ponovnega rojstva), zajca (simbol rodovitnosti in plodnosti že v antiki), ptice, kačo (v antiki simbol za srečo), ribe (so lahko namig na krščanstvo) in še druge. Kot ornament pa se pojavijo še rastline, vitice, sami cvetovi, listi in sadeži, ki so alegorija rasti, uspevanja in upanja na novo življenje.

Vrednost nove knjižne pridobitve, ki jo imamo pred seboj, je v sistematičnem pregledu slikovnega gradiva, s katerim se srečamo na rimskih nagrobnikih Avstrije; v veliko pomoč bo umetnostnim zgodovinarjem, zgodovinarjem in nenazadnje tudi epigrafikom, ki se ukvarjajo z noriškimi prostorom. Napisi bodo zaživel popolneje, če jih bo mogoče osvetliti še z vidika slikovnega okrasja, ki jih spremlja. Bralec se lahko tudi na osnovi zelo kvalitetnih fotografij prepriča, da je naslov knjige "Im herrlichen Glanze Roms" še kako upravičen.

Anton Distelberger: *Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts.* Archäologische Forschungen in Niederösterreich 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St. Pölten 2004. 136 strani, 3 grafikoni, 58 slik.

Potem ko imamo za neko ozemlje v obliki katalogov objavljeno kritično količino arheoloških najdb in poznamo njihovo okvirno umestitev v čas, je logičen naslednji korak, da skušamo te najdbe pripraviti do govorice o nekdanjem življenju. Gre seveda za korak na novo raziskovalno področje, za katerega je treba interpretativna orodja šele razviti. Že prvi tipajoči poizkusi kažejo, da to ne gre brez souporabe nearheoloških vrst virov, da je torej potrebna določena mera interdisciplinarnosti. Da je uvajanje novosti v strokovno javnost, ki prekipeva od zavestnega sistematičnega dvoma, drzno dejanje, ni treba posebej poudarjati. Pogum zanj je pokazal Anton Distelberger in ga objavil v obliki okrajšane različice svoje doktorske disertacije.

Oznako "Avarke, avarski" avtor uporablja za opis strukture predmetov, kot jih je mogoče najti predvsem v grobovih panonske nižine v 7. in 8. st., torej na področju, kjer tedanji pisni viri poznajo politično tvorbo Avarijo. Da so etnični Avari v njej predstavljali številčno manjšino, je znano, zato arheološki pojem "avarski" pomeni zgolj to, kar se v opisanem času nanaša na ta prostor.

Večina "avarskih" najdišč leži v Avstriji južno od Donave v Dunajski kotlini in na sosednjih področjih severne Gradišanske. Tu je tudi večina v celoti izkopanih grobišč. Na šest od njih (Mödling, Leobersdorf, Zillington, Müchendorf, Sommerein, Zwölfaxing), ki imajo tudi ustrezne antropološke podatke, se je v svoji analizi naslonil avtor. Potem, ko je v prvem delu opredelil kriterije časovne klasifikacije, se je v drugem osredotočil na razčlenitev razmerja med sestavo prdatkov in starostjo umrlih. Za starostno strukturo žensk v vseh obdobjih "avarskih" grobišč Avstrije je značilen visok delež tistih, ki so umrle v starostnem obdobju adultus. Avtor ugotavlja, da obstaja neposredna povezava med posamezno vrsto opremljenosti in starostno sestavo. Noša, ki je vsebovala mnogo kovinskih predmetov, je statistično povezana z ženskami, ki so jih pokopali v juvenilni ali zgodnji adultni starosti. Kombinacija grobov z uhani s pločevinastimi jagodami, se prav tako najpogosteje pojavlja pri mladih ženskah. Za razlago strukture, na katero je naletel, je avtor pritegnil etnografske primerjave. Tako se je dokopal do zelo verjetne razlage, da povezava nakita in noše predstavlja praznično nošo poročenih žena. Tiste družine, ki so svoje za močitev godne ženske opremile z razkošno pražnjo obleko, so jih pokopale s stanu primernim razkošjem, ki bi domnevno ustrezalo tudi poroki. Torej gre za veliko verjetnost, da so jih pokopali v poročni obleki.

Avtor se pri argumentaciji ni mogel dodatno opreti na rezultate raziskave bajuvarskega grobišča Altenerding, ki je potekala istočasno in neodvisno. Ker pa je na metodološko enak način (Andrej Pleterski, Od deklace do starke. Od doma do moža. Identitetne spremembe, kot jih kažeta zgodnesrednjeveško grobišče Altenerding in makedonska narodna noša, *Arheo* 22, 2002, 53-58) prišla do povsem primerljivih rezultatov, se s tem krepi zanesljivost metode in njenih izsledkov.

Predstavljeno delo bogatijo tudi tabele gradiva, ki spremljajo kronološki del študije. S tem predstavljajo zelo uporabno osnovo za časovno razvrščanje primerljivega gradiva. Zato knjiga ni uporabna samo v trenutku, ko poskušamo prestopiti na višjo interpretativno raven, ampak dobro služi tudi pri vsakdanjem delu z "avarskim" gradivom. Za metodološko odlično izpeljano raziskavo in njene zanimive rezultate lahko avtorju samo čestitamo.